

UDK 811.163.42'373.7
811.131.1'373.7
81-115
Izvorni znanstveni članak
Prihvaćeno za tisak

Ivana Jerolimov
Filozofski fakultet, Zagreb

Frazemi sa somatskom sastavnicom na primjeru talijansko–hrvatske frazeologije

Na korpusu sastavljenju na temelju leksikografske građe, u ovome se radu uspoređuju talijanski i hrvatski frazemi leksičkog polja *glave*. Posebno je naglašeno pitanje postoje li između tih dvaju jezika podudarnosti i kakve su one naravi. S jedne je strane istraživanje pokazalo da je najviše frazeoloških izraza sa somatizmom *occhio*, a s druge je strane ustanovljeno da se talijanski frazemi prenose u hrvatski jezik putem pet tipova ekvivalenata.

1. Uvod

Pitanje kontrastiranja i prenošenja frazeoloških jedinica iz jednog jezika u drugi jedno je od najsloženijih pitanja kontrastivne lingvistike. Stoga posebno u okvirima dvojezične leksikografije, prevoditeljstva te nastave stranih jezika ovoj problematici treba posvetiti posebnu pozornost. Ne začuđuje, stoga, činjenica što je još uvijek relativno malo radova s područja kontrastivne frazeologije. Jedan je od razloga za to što su frazeološki izrazi najčešće idiomatizirani spojevi riječi s istaknutom metaforizacijom, pa to otežava razumijevanje, korištenje i prenošenje frazema u drugi jezik, a uz to metafore su i jezično i kulturološki obilježene.

Raznim aspektima proučavanja frazeoloških jedinica, uključujući navedene probleme, u europskoj su se frazeologiji bavili mnogi. U nas valja istaknuti radove Antice Menac, Josipa Matešića, a u talijansko–hrvatskim leksikološkim istraživanjima radove Josipa Jerneja. Što se pak talijanske frazeologije tiče, svojim se radovima ističu dvije autorice — Simonetta Vietri, koja se bavila leksičko–sintaktičkom analizom i primjenom načela generativne gramatike na frazeološke jedinice i Federica Casadei, koja se bavi kognitivnom teorijom metafore u odnosu prema idiomatskim izrazima¹. Na ovome bi mjestu trebalo upo-

1 Tim se terminom služi Casadei (tal. *espressione idiomatica*).

zoriti na problem terminologije kojom se označuju frazeološke jedinice. Za frazeološku jedinicu pojedini autori rabe različite nazive, a najčešći su *frazelogizam* i *frazem*. Termin *frazelogizam* dobro se uklapa u tvorbeni niz *frazelogija, frazeolog, frazeološki*, a *frazem* je dočetakom *-em* uskladen s drugim nazivima osnovnih lingvističkih jedinica (*fonem, morfem, leksem, semem*)². Fleischer³ koristi naziv *frazoleksem* zbog toga što se i takve, višerječne, vrste leksema pohranjuju u rječniku jednog jezika kao i svi drugi, jednorječni leksemi koji pripadaju tome jezičnom sustavu.

U talijanskom se jezikoslovlju također koriste razni nazivi za frazeološke jedinice, na primjer *modo di dire, locuzione, espressione idiomatica, frase idiomatica, frase fatta, idiotismo*, među kojima se najviše rabi *modo di dire*. U hrvatskoj se frazeološkoj literaturi najčešće, i sve dosljednije, upotrebljava termin *frazem*.

2. Cilj rada

Cilj je rada opisati frazeme sa somatizmom u talijanskom jeziku, a potom ustanoviti njihove ekvivalente u hrvatskom jeziku. Polazeći od teze o univerzalnosti izvanjezične stvarnosti koju razni jezici filtriraju i oblikuju na sebi svojstven način, željeli smo na odabranom frazeološkom materijalu koji se odnosi na izvanjezično polje čovjekova TIJELA, odnosno čovjekove GLAVE istražiti kako se ono izražava u frazeološkom fundusu talijanskog jezika, koje se osobine javljaju i kako se te frazeološke jedinice talijanskog jezika prenose u hrvatski kao ciljni jezik, s posebnim težištem na utvrđivanju međujezičnih podudarnosti.

3. Temeljna pitanja određenja frazeološke jedinice

Bitni su kriteriji za definiranje frazeološke jedinice i razlikovanje od ostalih nefrazeoloških sklopova riječi njihov (a) idiomatski karakter, (b) semantičko–sintaktička stabilnost te (c) leksikaliziranje i reproduciranje⁴. *Idiomatičnost* se može protumačiti postojanjem određene »slike« koja često znači metaforu, iako metafora ne mora biti obvezna pretpostavka za sve slike frazeoloških izraza. Kada se govori o čvrstoći veze, tj. o *semantičko–sintaktičkoj stabilnosti* između sastavnica, to znači da zajedničko značenje sastavnica frazeološkog izraza ne može biti izvedeno od značenja svake pojedinačne sastavnice. Kriterij *leksikaliziranja i reproduciranja* odnosi se na sljedeću karakteristiku frazeoloških izraza: oni nemaju osobine produktivnog jezičnog modela zbog svoje semantičko–

2 Dubravka Sesar (1998: 307) navodi da je termin *frazelogizam* preuzet iz ruskoga jezikoslovlja, te da ne odgovara analognim tvorbama *fonologija–fonem* itd., pa je kao takav neprikladan i neorganski.

3 Fleischer (1997: 63) ističe da se frazeološke jedinice u literaturi označavaju i kao *Wortgruppenlexeme* ili kao *paraleksemi*.

4 Usp. Fleischer 1997: 30.

–sintaktičke stabilnosti i nedjeljivosti. Oni se, dakle, reproduciraju kao gotove leksičke jedinice i kao takve uklapaju u kontekst.

Ovdje treba spomenuti stanje u svjetskoj lingvistici u pogledu određivanja pojma idiomatičnosti. Dajući pregled najznačajnijih pristupa toj temi, Casadei⁵ ističe pet pravaca: (1) *strukturalistički pristup*, čiji su začetnici u Europi Bally, Greimas i Coseriu, te u Americi Hockett i Makkai, (2) *generativna gramatika* s glavnim predstavnicima Weinreichom i Chafeom, (3) *pragmatički pristup*, koji zastupaju Searle i Gréciano, (4) *semantičko-kompozicionalni pristup* sa začetnikom Nunbergom, čije su ideje prihvatili Gibbs i Cacciari te ih razradili u psiholingvističkim okvirima, i konačno (5) *kognitivni pristup*, čiji je vodeći predstavnik Lakoff.

Pri opisu odabranog korpusa somatskih frazema opredijelili smo se za formalno–strukturalni pristup frazeološkim jedinicama. Vodeći računa o Lakoffovoj koncepciji metafore⁶, ipak smo se u ovome radu rukovodili europskim modelom koji su 80–ih godina prošloga stoljeća zagovarali ruski, češki i istočno-njemački frazeolozi⁷.

4. Korpus: somatski frazemi u talijanskom jeziku

Pod somatskim frazedom podrazumijevamo frazeološki izraz čija je jedna od sastavnica naziv za dio čovjekova TIJELA⁸. Frazeološka građa i talijanskog i hrvatskoga jezika obiluje takvom vrstom frazema⁹. Kriterij za odabir građe za analizu postojanje je barem jedne imeničke sastavnice koja predstavlja somatski pojam iz leksičkog polja čovjekove GLAVE.

Korpus čine 623 frazema¹⁰. U tim se frazemima nalaze sljedeći somatizmi: *baffo* [brkovi] (8), *barba* [brada] (14), *bocca* [usta] (72), *capello* [kosa] (23), *capo* [glava] (30), *cervello* [mozak] (39), *ciglio* [trepavica] (7), *dente* [zub] (23), *faccia*

5 Usp. Casadei 1996: 27–80.

6 Središnji dio svog opsežnog istraživanja talijanskih frazema Casadei temelji upravo na teoriji konceptualnih metafora Lakoffa i Johnsona (Lakoff–Johnson 1980).

7 Navedimo samo neka imena: Fleischer, Agricola, Fix, Rothkegel, Černyševa, Čermák. Na taj se pravac u frazeologiji oslanjaju i prvi hrvatski frazeolozi (Menac, Matešić).

8 Češki jezikoslovac František Čermák ovako definira pojam *somatskog frazema*: »(...) somatic idioms are simply idioms (phrasemes), or idiomatic (phraseological) combinations of various functions containing at least one obvious (physical) body–part name.« (Čermák 1998: 112). Termin *somatizam* spominje i Corpas Pastor (1996: 117): »Las series de locuciones que comparten un elemento relativo a las partes del cuerpo, denominadas somatismos (en alemán Somatismen), (...)«.

9 Velika učestalost somatskih frazema osobina je i frazeoloških fundusa drugih jezika. »Especialmente prolíficas en todas las lenguas son aquellas locuciones que contienen sustantivos referentes a animales o a partes del cuerpo.« (Corpas Pastor 1996: 116).

10 Riječ je o ukupnom broju somatskih frazema u navedenim rječnicima talijanskoga jezika. Pri zbrajanju u obzir smo uzeli varijantu zabilježenu u svim rječnicima, dok smo pri analizi vodili računa i o postojećim frazeološkim inačicama koje navode pojedini frazeološki rječnici (Quartu 1993; Turrini–Alberti–Santullo–Zanchi 1995).

[lice] (32), *fronte* [čelo] (13), *guancia* [obraz] (1), *labbra* [usne] (11), *lingua* [jezik] (30), *naso* [nos] (35), *occhio* [oko] (136), *orecchio* [uho] (41), *pupilla* [zjenica] (1), *testa* [glava] (95), *viso* [lice] (12).

Kao izvori grade poslužili su opći i frazeološki jednojezični i dvojezični rječnici¹¹: Deanović, M.–Jernej, J. *Talijansko–hrvatski ili srpski rječnik*; Lapucci, C. *Il dizionario dei modi di dire della lingua italiana*; Pittàno, G. *Frases fatte capo ha (Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni)*; Quartu, B. M. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*; Turrini, G., Alberti, C., Santullo, M., Zanchi, G. *Capire l'antifona (Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore)*; Sabatini, F.–Coletti, V. *DISC. Dizionario italiano Sabatini–Coletti*; Zingarelli, N. *Il Nuovo Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana*; Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*; Šonje, J. (ur.) *Rječnik hrvatskoga jezika*. Deanović, M.–Jernej, J. *Hrvatsko ili srpsko–talijanski rječnik*; Matešić, J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*; Menac, A. – Vučetić, Z. *Hrvatsko–srpsko talijanski frazeološki rječnik*.

5. Analiza

Iz usporedbe talijanskih somatskih frazema i odgovarajućih hrvatskih oblika proizišla je sljedeća tipologija ekvivalenata:

Tablica 1. **Tipologija ekvivalenata**

POLAZNI JEZIK (TALIJANSKI)	CILJNI JEZIK (HRVATSKI)
1. FRAZEOLOŠKI IZRAZ S ISTIM SOMATIZMOM	
A) IDENTIČNI FRAZEOLOŠKI IZRAZ (168) ¹²	
<i>togliere le parole di bocca</i>	<i>uzeti komu riječ iz usta</i>
B) FRAZEOLOŠKI IZRAZ KOJI NIJE IDENTIČAN (160)	
<i>avere qcn. come il fumo agli occhi</i>	<i>biti komu trn u oku</i>

11 Izvori hrvatskih ekvivalenata bili su opći jednojezični (Anić 1998, Šonje 2000) i dvojezični rječnici (Deanović–Jernej 1990), te jednojezični (Matešić 1982) i dvojezični (Menac–Vučetić 1988) frazeološki rječnici. Budući da je u navedenim dvojezičnim rječnicima zabilježeno tek 30% korpusa, u ovome radu nije riječ o analizi talijanskih somatskih frazema s obzirom na njihovu obradu, tj. prijevodnu ekvivalenciju u talijansko–hrvatskim rječnicima. Odgovarajući ekvivalent u ciljnome jeziku pronalazili smo na osnovi opisa sadržaja svakog pojedinog frazema polaznoga jezika, te razgovora s dvojezičnim govornicima, a potvrdu smo tražili u navedenim hrvatskim leksikografskim djelima (kao posebno bogat istaknuli bismo Matešićev rječnik). I Deanović–Jernej i Menac–Vučetić za spomenute frazeme daju uglavnom frazeološke ekvivalente iako Deanović–Jernej u nekoliko slučajeva uz frazeološke predlažu i one nefrazeološke. Gdje god je to bilo moguće, trudili smo se odabrati frazeološki ekvivalent i dati mu prednost pred nefrazeološkim.

12 Broj u zagradama označuje količinu ustanovljenih frazema određenog tipa.

ISTI SOMATIZAM U IDENTIČNOM FRAZEOLŠKOM IZRAZU (1A)

U ovome je tipu ustanovljen najveći stupanj podudarnosti frazema talijanskog korpusa i njihovih hrvatskih ekvivalenata. Riječ je o 168 frazeoloških ekvivalentnih izraza istih na formalnom planu, te s aspekta idiomatske slike. Frazemi sa somatizmima *baffo* i *ciglio* jedini su koji nemaju ekvivalenata unutar ove skupine.

Svi frazeološki izrazi po opsegu odgovaraju skupu riječi. Što se njihova kategorijalnog značenja tiče, 160 je glagolskih frazema (npr. *menare per il naso – vući za nos; battersi la fronte – lupati se po čelu*) i 8 priložnih (npr. *a capo chino – pognute glave; a quattr'occhi – u četiri oka*). Iako je struktura frazema u pravilu vrlo čvrsta i njegove sastavnice nisu zamjenjive, i u talijanskom i u hrvatskom dijelu građe prisutne su frazeološke inačice. To su uglavnom semantički bliske riječi koje također imaju frazeološku vrijednost (npr. *levarsi anche il pane / il boccone di bocca; staviti komu brnjicu / lokot na usta*), zatim sinonimi (*restare / rimanere a bocca aperta; brusiti / oštriti zube*). U ovoj smo skupini ustanovili i manji broj slučajeva antonimskih parova. Frazeološka se antonimija najčešće zasniva na leksičkoj antonimiji jedne od sastavnica frazema. U građi smo pronašli primjere antonimijskog značenja izraženog pridjevom (*a fronte alta – a fronte bassa; guardare di buon occhio – guardare di mal occhio; pogledati dobrim okom – pogledati krivim okom*), glagolom (*rialzare la testa – chinare la testa; dignuti glavu – pognuti glavu; aprire gli occhi – chiudere gli occhi; otvoriti oči – sklopiti oči*), te negacijom¹³ (*aprire bocca – non aprire bocca; otvoriti usta – ne otvoriti /otvarati/ usta*).

ISTI SOMATIZAM U FRAZEOLŠKOM IZRAZU KOJI NIJE IDENTIČAN (1B)

Ova je tipološka skupina druga po zastupljenosti i sastoji se od 160 frazema. Među njima najmnogobrojniji su somatski frazemi sa sastavnicom *occhio*¹⁴. Riječ je o frazemima s istom somatskom sastavnicom u oba jezika, ali s razlikom u drugoj sastavnici. Ta se razlika najčešće očituje u različitoj imenskoj sastav-

13 Govoreći o frazeološkoj antonimiji, uz antonimijska značenja izražena pridjevom, glagolom i negacijom, Menac (1998: 491–493) razmatra i ona izražena imenicom, brojem, zamjenicom, prijedlogom i prilogom, potkrepljujući ih primjerima iz raznih europskih jezika.

14 Frazemi s ključnom riječi *occhio* najbrojniji su u čitavu korpusu. Na njih otpada ukupno 136 frazema, što znači 21,82%. Veliku produktivnost upravo te somatske sastavnice navodi i Corpas Pastor (1996: 117). Iznimno bogat korpus frazema s komponentom *oko* nalazimo u Bibliji, gdje smo kao najučestalije uočili izraze *otvoriti oči, zatvoriti oči, vidjeti na svoje / rođene oči, baciti oči, staviti pred oči, ukloniti s očiju, zažmiriti na jedno oko, pogledati krivim / prijekim / zlobnim okom, imati na oku, ne dolaziti na oči* (Vojnović 1991: 832–835, 868–869, 872; pojavnice *oči, očiju, očima, oko, okom, oku*). Zaključujemo kako je više od drugih osjeta vid vezan za upoznavanje i znanje. To se može protumačiti time što su oči najsnažniji izvor podataka iz vanjskoga svijeta. Frazemi koji u sebi sadrže metaforu vida nisu isključivo vezani za perceptivne aktivnosti (*aguzzare gli occhi – izoštriti pogled*). Naime, u mnogo je slučajeva riječ o povezanosti vida s pažnjom i kontrolom (*non perdere d'occhio – ne puštati s očiju; tenere d'occhio – imati na oku*), ili pak s umnom aktivnošću (tim je primjerima bogatiji talijanski korpus: *avere gli occhi per vedere, essere nato con gli occhi aperti, avere gli occhi alle mani, avere l'occhio clinico*).

nici. Navedimo nekoliko primjera: *avere qcn. come il fumo agli occhi* (»dim«) – *biti komu trn u oku*; *avere la testa piena di segatura* (»piljevina«) – *imati slamu u glavi*; *tenere la lingua a freno* (»kočnica«) – *držati jezik za zubima*.

I u ovome je tipu najviše frazema koji po obliku odgovaraju skupu riječi, a samo su dva primjera frazema sa strukturom rečenice: *Acqua in bocca!*, odnosno *Lingua in bocca!* (*Jezik za zube!*). Većina je glagolskih frazema (*allungare le orecchie* – *načuliti uši*), uz tek nekoliko priložnih (*da capo a piedi* – *od glave do pete*). Samo je u nekim primjerima posvjedočena njihova frazeološka inačica. Riječ je o istoznačnici (*buttare* / *gettare in faccia*; *ne fali komu dlaka / vlas s glave*), riječi bliskoga značenja (*essere* *di cavolo / rapa*; *imati zao / pogan jezik*) ili pak riječi nimalo bliskoj po značenju (*avere i grilli / le pigne per la testa*). U ovoj tipološkoj skupini nije ustanovljen niti jedan primjer frazeološke antonimije.

FRAZEOLOŠKI IZRAZ S DRUGIM SOMATIZMOM (2)

Tipološki razred s različitim somatizmima u hrvatskom jeziku vrlo je brojan. Na temelju izvora sadrži 115 frazema raspoređenih u više podskupina na temelju ključnih somatskih sastavnica polaznoga jezika. Navest ćemo nekoliko parova somatizama s primjerima: *baffo* – *nos* (*arricciare i baffi* – *zafrknuti nosom*), *baffo* – *brada* (*aver preso il turco per i baffi*¹⁵ – *primiti Boga za bradu*), *barba* – *jezik* (*far la barba e il contropelo* – *brusiti jezik*), *bocca* – *peta* (*avere il cuore in bocca* – *imati srce u peti*), *cervello* – *glava* (*dare al cervello* – *udariti u glavu*), *ciglio* – *oko* (*in un batter di ciglio* – *u tren oka*), *dente* – *kosa* (*prendersi per i denti* – *počupati se za kosu*), *lingua* – *grlo* (*bagnarsi la lingua* – *smočiti grlo*), *occhio* – *uho* (*essere pieno fino agli occhi* – *najesti se do ušiju*), *testa* – *ruka* (*far di propria testa* – *raditi na svoju ruku*), *viso* – *nos* (*fare il viso lungo* – *spustiti (objesiti) nos*).

U samo nekim frazemima obaju jezika pojedini dijelovi frazema mogu biti zamijenjeni bliskim ili sinonimnim sastavnicama: *lambiccarsi / stillarsi il cervello*; *combattere / difendere con le unghie e con i denti*; *chiudere / sbattere la porta in faccia*; *zabadati / zavljučiti u nešto svoje prste*; *uhvatiti / primiti Boga za bradu*. Dva se primjera frazeološke antonimije temelje na antonimijskom značenju glagola: *chinare la fronte* – *rialzare la fronte*; *pognuti glavu* – *dignuti glavu*.

FRAZEOLOŠKI IZRAZ BEZ SOMATIZMA U KOJEM KLJUČNA RIJEČ OZNAČAVA ČOVJEKA (3A)

Ova je skupina zastupljena samo jednim imenskim frazemom: *testa di turco*¹⁶ – *dežurna budala*. Taj frazem sa somatskom sastavnicom *testa* odgovara

15 Quartu (1993: 541) objašnjava nastanak frazema: »Il detto risale ai tempi in cui i Saraceni terrorizzavano le coste del Mediterraneo ed erano considerati nemici sanguinari e invincibili. Riuscire a immobilizzarne uno, afferrandolo inoltre per i baffi di cui questi andavano molto orgogliosi, era considerata un'impresa così difficile da potersi giustificare solo con un incredibile colpo di fortuna.«

16 Slika Turčina s impliciranim negativnim karakteristikama nije rijetkost u talijanskoj frazeologiji. Za primjer možemo navesti i frazeologizirani usklik iz straha *Mamma li turchi!*, ili glagolske poredbene frazeme *bestemmiare come un turco*, *fumare come un turco*.

hrvatskom ekvivalentu *dežurna budala*¹⁷, a s obzirom na sastavnicu budala frazem je svrstan u ovu skupinu.

FRAZEOLŠKI IZRAZ BEZ SOMATIZMA U KOJEM KLJUČNA RIJEČ OZNAČAVA ŽIVOTINJU ILI DIO TIJELA ŽIVOTINJE (3B)

U ovoj se tipološkoj skupini nalazi 12 hrvatskih zoonimijskih ekvivalenata talijanskih somatizama: *barba*, *capello*, *dente*, *naso*, *occhio*, *orecchio*, *testa*. Sastavnice koje se javljaju u hrvatskim frazeološkim izrazima su: *udav* (*essere una barba – biti udav*), *stjenica* (*far venire la barba – biti dosadan kao stjenica*), *uš* (*far venire una barba così – biti dosadan kao uš*), *pas* (*prender San Pietro per la barba – lagati kao pas*), *ris* (*avere un diavolo per capello – biti bijesan kao ris*), *bakalar* (*affilare il naso – osušiti se kao bakalar*), *prasac* (*schizzare il grasso dagli occhi – biti debeo kao prasac*), *magare* (*avere gli orecchi lunghi – biti glup kao magare*), *ovca* i *koza* (*aver battuto la testa da piccino – nemati sve ovce / koze na broju*), *kljun* (*mettere sotto i denti – ubaciti u kljun*) i *rep* (*abbassare le orecchie – podviti rep*).

Svi frazeološki izrazi odgovaraju skupu riječi i uglavnom se radi o glagolskim frazemima, a među hrvatskim ekvivalentima ima i pridjevskih poredbenih frazema (*ljut kao pas*; *bijesan kao ris*).

FRAZEOLŠKI IZRAZ BEZ SOMATIZMA U KOJEM KLJUČNA RIJEČ OZNAČAVA BILJKU (3C)

Ovoj skupini pripada 7 somatskih frazema sa sastavnicama *barba*, *bocca*, *capello*, *dente*, *lingua* i *occhio*. U hrvatskom jeziku umjesto somatske sastavnice polaznog jezika nalazi se fitonim. Sastavnice koje se javljaju u hrvatskim ekvivalentima su *slama* (*parlare solo perché si ha la lingua in bocca – mlatiti praznu slamu*), *paprika* (*arrossire fino alla radice dei capelli – pocrvenjeti kao paprika*), *gljiva* (*crescere a vista d'occhio – rasti kao gljiva [poslije kiše]*).

Formalno gledano, svi su frazemi glagolski, čvrste su strukture bez mogućnosti zamjena dijelova.

FRAZEOLŠKI IZRAZ BEZ SOMATIZMA U KOJEM KLJUČNA RIJEČ OZNAČAVA NEŽIVO MATERIJALNO (3D)

U ovoj se tipološkoj skupini nalazi 21 frazem talijanskog jezika sa somatskim sastavnicama *barba*, *bocca*, *capo*, *cervello*, *dente*, *fronte*, *labbra*, *occhio*, *testa*. Frazeološki ekvivalenti u hrvatskom jeziku zasnivaju se na sljedećim slikama: *rub* (*far venire la barba al palo – živjeti na rubu*), *kaiš* (*stringere la bocca al sacchetto – stegnuti kaiš*), *stranica* (*fare punto e a capo – okrenuti stranicu*), *čaša* (*restare a bocca amara – popiti gorku čašu*), *mljeko* (*avere ancora i denti di latte – smrdjeti na majčino mlijeko*), *veslo* (*non averci scritto in fronte sale e*

¹⁷ Čini se da frazem svojim spojem upućuje na moderniji oblik od svog talijanskog ekvivalenta. Ipak, napominjemo da za potrebe ovoga rada frazeme nismo analizirali na dijakronijskoj razini.

tabacchi – nije netko veslo sisao), košuljica (esser nato con un fiocchetto in testa – roditi se u košuljici).

I ovdje je riječ o glagolskim frazemima koji čine skup riječi. U jednom smo slučaju u hrvatskom dijelu korpusa ustanovili frazeološke antonime izražene glagolom (*smrdjeti / mirisati na majčino mlijeko*).

FRAZEOLOŠKI IZRAZ BEZ SOMATIZMA U KOJEM KLJUČNA RIJEČ OZNAČAVA NEŽIVO NEMATERIJALNO (3E)

Četrdeset frazema u ovoj tipološkoj skupini imaju sljedeće sastavnice: *barba, bocca, capello, capo, cervello, ciglio, faccia, fronte, occhio, orecchio, testa, viso*. Hrvatski ekvivalenti izraženi su ovim apstraktnim imenicama: *pamet (empirsi la bocca – umišlja netko da je svu pamet svijeta popio), riječ (essere di bocca larga e di mano stretta – biti jak na riječima), let (afferrare qcs. per i capelli – uhvatiti što u letu), čudo (far tanto di bocca – zinuti od čuda), bukvice (fare una lavata di capo), vjetar (portare il cervello all'ammasso – okretati se prema vjetru), grom (prendere una tegola in testa – doći kao grom iz vedra neba), sreća (baciare in fronte – sreća se komu osmjehnula), vid (perdere d'occhio – izgubiti iz vida), kraj (uscirne con la testa rotta – izvući kraći kraj), sudbina (far buon viso a cattivo gioco – pomiriti se sa sudbinom).*

I u ovoj su skupini frazemi uglavnom glagolski. U nekoliko smo slučajeva našli na frazeološke inačice i u talijanskom (*afferrare / prendere la fortuna per i capelli*), i u hrvatskom dijelu grade (*prostrijeliti / ošinuti / presjeći / probosti / ubiti pogledom*).

FRAZEOLOŠKI IZRAZ BEZ SOMATIZMA U KOJEM KLJUČNA RIJEČ OZNAČAVA RELIGIJSKI POJAM (3F)

Riječ je o šest frazema koji za sastavnice u talijanskom jeziku imaju somatizme *barba, faccia, naso, occhio* i *viso*. Sastavnice koje se javljaju u hrvatskim ekvivalentima jesu *Bog (fare un occhio nero a qcn. – ubiti Boga u kome; al tempo che soffiavano il naso con due mattoni – kad je Bog po zemlji hodao)* i *andeo (avere un viso di madonna – praviti se anđeo)*.

5.2. Nefrazeološki ekvivalenti u ciljnome jeziku

S kontrastivnog gledišta najzanimljiviji, viši tipološki razredi sadrže 93 frazema polaznog korpusa koji nemaju frazeološkog ekvivalenta u ciljnome jeziku. Nefrazeološke smo ekvivalente podijelili na one koji se mogu integrirati u kontekst (NEFRAZEOLOŠKI IZRAZI – tipološka skupina 4) i na one koji se ne mogu (OPISNE PARAFRAZE – tipološka skupina 5). Sve su somatske sastavnice pojednako raspoređene u ova dva nefrazeološka razreda. Po svojoj se frazeološkoj »neprevodivosti« ističu frazemi s komponentom *occhio*, no s druge se strane upravo ta somatska sastavnica u našem korpusu pokazala najbrojnijom i najproduktivnijom.

NEFRAZEOLŠKI IZRAZI (4)

U ovom su tipološkom razredu 33 frazema polaznog korpusa koji se u ciljnom jeziku prevode jednorječnim i dvorječnim izrazima. Jednorječni su oblici glagoli (*tenere a bocca dolce* – *laskati*; *avere il naso lungo come Pinocchio* – *lagati*¹⁸; *tirare le orecchie al diavolo* – *kartati se*; *tener testa* – *ne popustiti*), a dvorječni su prilozi (*a ogni battito di ciglia* – *vrlo često*; *a fior di labbra* – *vrlo tiho, jedva čujno*). Valja istaći da je prvi dio dvorječnih nefrazeoloških oblika čestica koja upućuje na intenziviranje priloga (*vrlo*; *jedva*).

OPISNE PARAFRAZE (5)

Dvostruko su brojniji frazemi talijanskog korpusa čiji je sadržaj u ciljnom jeziku opisan parafrazom. Istaknuli bismo samo neke zanimljivije primjere. Kulturološki su obilježeni, vrlo slikoviti i posebno neprevodivi talijanski frazeološki izrazi sa somatizmom *baffo*: *avere baffi a manubrio* – »imati brkove poput oblika upravljača na starim biciklima«; *avere baffi alla sparviera* – »imati brkove kao krila jastreba u letu«. Navedimo još nekoliko primjera: *fare a lingua in bocca* – »biti s kim u dobrim odnosima, čak i ako se pokaže protivnikom«; *sporco come l'orecchio d'un confessore* – »uho koje je svašta čulo«.

6. Zaključak

Usporedba frazeoloških jedinica leksičkog polja GLAVE u dvama jezicima pokazala je kako najveći broj tih jedinica spada u prvu tipološku skupinu. U višim se tipološkim razredima mogu tražiti najspecifičniji dijelovi talijanskog frazeološkog korpusa. Postupci pomoću kojih se specifični dijelovi frazeološkog korpusa polaznog jezika prenose u ciljni jezik su jednorječni ili dvorječni ekvivalenti, te opisne parafraze. Riječ je o tipološkim skupinama 4 i 5.

Najveći je stupanj podudarnosti ustanovljen u tipu 1a, a najmanji je postotak ekvivalencije pokazao tip 3a. Najveću raznolikost u tipologiji ekvivalenata pokazali su frazeološki izrazi s ključnim riječima *occhio* i *testa*, a najmanju frazeološki izrazi s ključnim riječima *baffo* i *ciglio*.

Analiza je pokazala da većina frazeoloških jedinica prema sintaktičkoj složenosti odgovara skupu riječi. U talijanskom su korpusu evidentirana samo dva frazema sa strukturom rečenice, a u hrvatskom je takav jedan slučaj. U oba su jezika dominantni glagolski frazemi. I u talijanskom i u hrvatskom dijelu korpusa javljaju se frazeološke inačice. Najčešće su to semantički bliske riječi ili pak sinonimi. U vrlo je malo primjera dio frazema moguće zamijeniti riječju nimalo bliskom po značenju. Unutar korpusa ustanovili smo manji broj

18 Frazem *avere il naso lungo come Pinocchio* (Lapucci 1993: 110) nije posvjedočen ni u jednom od navedenih dvojezičnih rječnika. Intenzitetom svoga sadržaja slabiji je od primjera *prendere San Pietro per la barba*, koji smo preveli hrvatskim poredbenim frazemom *lagati kao pas*. Upravo smo stoga tu nijansu u prvoispomenutom frazemu pokušali iskazati nefrazeološkim izrazom *lagati*.

slučajeva frazeološke antonimije, u kojima je antonimijsko značenje izraženo pridjevom, glagolom ili negacijom.

Frazeološke analogije nižih tipoloških razreda talijanskih i hrvatskih frazema, pogotovo tipova 1a, 1b i 2 u kojima je u oba sustava zastupljena somatska sastavnica, mogle bi se protumačiti činjenicom da se nazivi dijelova tijela, kao sastavnice somatskih frazema, u najvećoj mjeri koriste u skladu sa svojim tradicionalnim funkcijama i simbolizmom¹⁹. Kada govorimo o vezi frazeoloških izraza i njihova značenja, ne smijemo zanemariti ni ulogu mehanizama retoričkih figura. Kao čestu pojavu u našem korpusu istakli bismo istovremenu prisutnost više od jedne figure kod mnogih frazema. Riječ je u prvom redu o metafori i metonimiji, zatim o hiperboli i ironiji kao dodatnim obilježjima²⁰.

Značenje većine frazema kod kojih je dominantna sastavnica dio tijela čini se univerzalnim, bez usko nacionalnog karaktera. Takvi frazeološki izrazi, čija značenja sastavnih dijelova anticipiraju značenje cjeline tvore internacionalnu frazeologiju²¹ i upravo smo na našem korpusu somatskih frazema nerijetko mogli zamijetiti kako se iz nefrazeološke upotrebe, uz preneseno značenje, razvila frazeološka upotreba²². Naime, čini nam se kako je takvom tipu frazema velikim dijelom svojstvena transparentnost značenja.

Literatura

- Casadei, F. 1996. *Metafore ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull'italiano*. Roma: Bulzoni.
- Corpas Pastor, G. 1996. *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.
- Cowie, A. P. (ur.). 1998. *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press.
- Čermák, F. 1998. »Somatic idioms revisited«. in *Studien zur Phraseologie und Parömiologie* 15, 109–119.
- Fleischer, W. ²1997. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- 19 Čermák (1998: 110) u tom smislu daje primjer somatske sastavnice *nos* kao sredstva mirisanja i uočavanja opasnosti, te *srca* kao središta ljubavi, hrabrosti i drugih osjećaja. Baveći se metaforama i frazeološkim izrazima talijanskog jezika, Casadei (1996: 243) iznosi slična razmišljanja. U svome radu ne koristi pojam somatskog frazema, već tjelesnih metonimija i metafora (*metonimie e metafore corporee*). Zaključuje kako se većina takvih frazeoloških izraza može svesti na metonimiju 'organ za sposobnost', pa tako *srce* za osjećaje, *oči* za kontrolu, pažnju, upoznavanje, *uši* za shvaćanje, poslušnost, *nos* za intuiciju, *koža* za život.
- 20 Koegzistencija metafore i metonimije očituje se primjerice u frazemu *avere la lingua velenosa*, u kojem je metonimiji 'organ za sposobnost' pridodano metaforičko značenje (*velenoso* za zlonamjerno). Hiperboličnu vrijednost uočavamo u primjeru *essere tutto orecchie – pretvoriti se sav u uho*, a ironičnu u frazemu *ridere sotto i baffi – smijati se (smješkatati se) ispod brka*.
- 21 Više o nacionalnoj i internacionalnoj frazeologiji vidi u Jernej 1982 i Menac 1972.
- 22 Dobar su primjer frazemi *tappare la bocca a qcn. – začepiti komu usta, battere i denti – cvokotati zubima, mordersi le labbra – ugristi se za usne*, ili na primjer *grattarsi la testa – češkati se po glavi*. Zapravo ovdje je riječ o frazemima kojima se opisuju geste konvencionalno vezane uz određeni sadržaj putem kulturalnog simbolizma.

- Ivir, V. ²1985. Teorija i tehnika prevodenja. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika u Novom Sadu.
- Jernej, J. 1978. »Fraseologia in chiave contrastiva«. *Studia romanica et anglica zagradiensia* 1-2, sv. XXIII, 13-17.
- Jernej, J. 1982. »Interferencije na području frazeologije«. *Strani jezici* 1-2, 13-17.
- Lakoff, G. – Johnson, M. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago-London: The University of Chicago Press.
- Menac, A. 1970-71. »O strukturi frazeologizma«. *Jezik* 18, 1-4.
- Menac, A. 1972. »Svoje i posuđeno u frazeologiji«. *Strani jezici* 1, 10-12.
- Menac, A. 1978. »Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologizama«. *Filologija* 8, 219-226.
- Menac, A. 1998. »Phraseological antonyms in european languages«. *Studien zur Phraseologie und Parömiologie* 15, 489-495.
- Rey, A. 1977. *Le lexique: images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie*. Paris: A. Colin.
- Rey, A. – Chantreau, S. ²1997. »Préface«. *Dictionnaire des expressions et locutions*. Paris: Les Usuels du Robert Poche.
- Sesar, D. 1998. »O mjestu i ulozi krilatica u frazeološkim rječnicima«. *Filologija* 30-31, 305-312.
- Skytte, G. 1988. »Phraseologie«. in Holtus, G., Metzeltin, M., Schmitt, C. (ur.). *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*. Volume IV. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 75-83.
- Škarić, I. ²1988. *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vietri, S. 1990. »La sintassi delle frasi idiomatiche«. *Studi italiani di linguistica teorica ed applicata* 1, 133-146.
- Vojnović, T. 1991. *Velika Biblijska konkordancija*, vol. II, O-Ž. Zagreb-Novi Sad: Kršćanska sadašnjost-Dobra vest.

Rječnici

- Anić, V. ³1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Deanović, M.–Jernej, J. ⁶1988. *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Deanović, M.–Jernej, J. ⁹1990. *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lapucci, C. 1993. *Il dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Garzanti Vallardi.
- Matešić, J. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Menac, A. – Vučetić, Z. 1988. *Hrvatsko-srpsko talijanski frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Pittàno, G. 1992. *Frases fatte capo ha (Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni)*. Bologna: Zanichelli.
- Quartu, B. M. 1993. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Rizzoli.
- Sabatini, F.–Coletti, V. 1997. *DISC. Dizionario italiano Sabatini-Coletti*. Firenze: Giunti Gruppo Editoriale.
- Šonje, Jure. (ur.) 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.
- Turrini, G., Alberti, C., Santullo, M., Zanchi, G. 1995. *Capire l'antifona (Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore)*. Bologna: Zanichelli.
- Zingarelli, N. ¹¹1990. *Il Nuovo Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

Modi di dire somatici nel rapporto fraseologico italiano–croato

Partendo da un corpus basato sul materiale lessicografico, in questa ricerca vengono messi a confronto i modi di dire presenti nell'italiano e nel croato appartenenti al campo lessicale della *testa* umana. In particolare cercheremo di illustrare le equivalenze tra le due lingue e la loro natura. Da un lato i risultati dell'analisi hanno dimostrato l'alta frequenza di modi di dire col somatismo *occhio*, e dall'altro è stato evidenziato che i modi di dire italiani vengono tradotti in croato tramite cinque tipi di equivalenti.

Ključne riječi: frazeologija, hrvatski jezik, talijanski jezik, kontrastivna lingvistika